

Л. І. Хабірова

аспірант кафедри загальної, вікової та практичної психології
Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка,
практичний психолог
Полтавський обласний центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді

РЕАЛІЗАЦІЯ ТВОРЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПІДЛІТКА В ПРОЦЕСІ РОЗВ'ЯЗАННЯ НАВЧАЛЬНИХ ЗАДАЧ

Стаття присвячена проблемі реалізації творчого потенціалу підлітків у процесі розв'язання навчальних задач. У роботі подано авторське визначення поняття «творча ініціатива», схематично продемонстрована істотна відмінність цієї дефініції від терміна «ініціатива».

Ключові слова: творчість, творчий потенціал, ініціатива, творча ініціатива, активність, учень.

Постановка проблеми. Сучасний освітній простір характеризується високим рівнем інформаційної насиченості. За останні декілька років істотно зросли об'єми інформації, збільшується та постійно змінюється обсяг необхідних для засвоєння знань. Такий потужний, одночасно різноплановий інформаційний потік потребує нового підходу до процесу викладання навчального матеріалу. Сучасні тенденції суспільного розвитку диктують свої вимоги до нинішніх старшокласників, які за мить самостійно обиратимуть свій шлях у житті. Саме тому система освіти має бути спрямована не на відтворення учнями прочитаного теоретичного матеріалу, а на формування та виховання всебічно розвиненої особистості, здатної критично та творчо мислити, застосувати засвоєні знання у практичній діяльності. Креативність та гнучкість мислення, самостійність та ініціативність, творче сприйняття навколишньої дійсності – запорука успішної, гармонійної особистості.

У психологічній науці дослідження проблеми творчості та творчого розвитку особистості представлені в роботах таких вчених, як: Л.С. Виготський, С.Л. Рубінштейн, Н.С. Лейтес, О.М. Леонтьєв, В.О. Моляко, Д.Б. Богоявленська, О.Л. Музика, В.В. Рибалка, С.Д. Максименко, В.В. Клименко, В.М. Дружинін, В.А. Роменець, С.П. Яланська.

Дослідження розвитку ініціативності особистості висвітлено в роботах Б.Г. Ананьєва, Б.М. Теплова, Л.С. Виготського, Я.О. Пономарьова, Н.Д. Левітова та ін.

Наукова обґрунтованість категорії «активність» представлена в роботах багатьох визначних вчених, зокрема: Л.С. Виготського, С.Л. Рубінштейна, О.М. Леонтьєва, В.Д. Небиліцина, Д.М. Узнадзе, М.О. Бернштейна, К.О. Абульханової, А.В. Петровського, В.А. Петровського. Питання вивчення розвитку ініціативності особистості висвітлено в роботах Б.Г. Ананьєва, Б.М. Теплова, Л.С. Виготського, Я.О. Пономарьова та ін.

Мета статті полягає у теоретичному обґрунтуванні та емпіричному дослідженні особливостей реалізації творчого потенціалу підлітків, враховуючи суб'єктивну оцінку учнями власних вольових властивостей.

Виклад основного матеріалу. У психологічній науці немає єдиного визначення, розуміння поняття «творчість». На наш погляд, надзвичайно цінними у розумінні сутності цієї дефініції є погляди українських учених.

Відомий науковець В.А. Роменець розуміє творчість у контексті вчинку. Вчений виступав проти інтелектуалізації творчості, ототожнення її з мисленням і вважав, що психологічним механізмом творчості виступає трансдукція – перехід із суб'єктивно-психічної (від задуму) до матеріально-речової (втіленої у певному предметі задуму) системи. Цей перехід автор трактує як вчинок особистості. Саме у творчості відбувається формування людини і саме через творчість виявляється її неповторна індивідуальність. Згідно з В.А. Роменцем, найважливішою передумовою творчості є деструктивна діяльність. За допомогою неї людина пізнає міру піддатливості оточуючого її світу предметів, явищ, подій [7, с. 29].

В.В. Рибалка зазначає, що творчість постає не тільки як процес створення індивідуального і суспільно ціннісного продукту, але й як процес самотворення, саморозвитку, самореалізації, самооб'єктивації особистості – на основі засвоєння і збагачення суспільно-історичного досвіду [9, с. 53].

Академік В.О. Моляко розглядає творчість як діяльність, котра сприяє створенню, відкриттю чогось раніше невідомого певній особистості (суб'єктові) [5, с. 4]. Під творчістю вчений розуміє процес, який суб'єктивно переживається як новий. Творчий потенціал В.О. Моляко розглядає як інтегративну властивість особистості, що характеризує міру можливостей здійснювати творчу діяльність, готовність та здатність до творчої самореалізації та саморозвитку [7, с. 30].

За В.О. Моляко, творчий потенціал – це саме та система, яка абсолютно прихована від будь-якого зовнішнього спостереження; більше того, сам носій творчого потенціалу іноді мало або й зовсім не знає про свої творчі можливості. Про справжні творчі можливості конкретної людини можна говорити лише на основі здійсненої діяльності, отриманих оригінальних творів. Вчений представляє загальну структуру творчого потенціалу, яка визначається такими складовими частинами: задатки, нахили, які проявляються у наданні переваг чомусь; інтереси, їх спрямованість і частота; допитливість, потяг до створення чогось нового; швидкість у засвоєнні нової інформації; прояви загального інтелекту; наполегливість, цілеспрямованість, працелюбність; порівняно швидке та якісне оволодіння вміннями, навичками, майстерністю виконання певних дій; здібності до реалізації власних стратегій і тактик різних проблем, завдань, пошуку виходу зі складних нестандартних, екстремальних ситуацій [7].

В.Д. Лихвар зазначає, що рушійною силою і ядром творчого потенціалу є внутрішні фактори особистості. Саме вони є важливими чинниками саморозвитку людини, самореалізації, самодіяльності, вільних дій і вчинків [4]. Проте внутрішні суб'єктивні особистісні властивості учня, на нашу думку, не можна розглядати у відриві від зовнішніх факторів: особливостей організації освітнього процесу, подачі наукового матеріалу та рівня толерантного ставлення педагога до учнів.

Л.П. Овсянецька відзначає, що серед ряду факторів, які впливають на становлення та реалізацію творчого потенціалу особистості – задатки (вроджена якість), соціальне середовище (зовнішні умови впливу) й особистісна активність (життєва позиція особистості) – саме останній фактор визначає особистість як унікальну цілісну систему, котра володіє потенціалом безперервного саморозвитку та самореалізації [6].

Ми вважаємо, що творчий потенціал реалізується та виражається шляхом вияву творчої активності. Остання виступає певним механізмом, завдяки чому людина ніби «опредметнює» свої творчі ідеї, думки та здібності. На нашу думку, однією із форм прояву творчої активності є творча ініціатива як її інтегральний показник.

Ініціатива в психологічній науці розглядається як один із рівнів активності [1, с. 12]. Остання виражається у взаємодії складових елементів психічної реальності, тобто як базове ставлення особистості до навколишнього світу та до самої себе [2, с. 228].

Ініціатива розглядається як вільна форма самовираження і реалізація власних потреб суб'єкта; спонукаючий аспект діяльності, спілкування, пізнання [1, с. 31].

Рівень прояву активності опосередкований ставленням особистості до конкретної діяльності, до її цілей та завдань. Так, у моделі семантичного інтеграла (контуру) активності К.О. Альбуханова-Славська розглядає задоволеність як результуючу складову частину активності, необхідну для її організації та прояву [2, с. 229].

Ініціатива, на нашу думку, є формою прояву активності, яка випереджає запит ззовні, результатом чого є реалізація, об'єктивація «внутрішнього» у зовнішньому соціальному просторі. Ініціатива є внутрішньо зумовленим актом прояву активності. Виявленню ініціативи передують деяке внутрішнє прагнення, яке йде за співвідношенням зовнішніх обставин і особистісних можливостей.

Додаток «творча» до дефініції «ініціатива», на наш погляд, характеризує деяку направленість, характер прояву останньої, результатом чого виступає суб'єктивно оригінальний та новий продукт – як зовнішній, матеріальний (картина, твір, пісня, створення приладу, обладнання), так і внутрішній (нова ідея, умовивід, судження і т. ін.).

На основі проведеного теоретичного аналізу ми даємо таке визначення: творча ініціатива – форма вияву активності особистості, що опосередкована її ставленням до конкретної діяльності, результатом чого виступає якісно новий та оригінальний продукт (об'єкт), особистісно значимий для суб'єкта.

Схематично наше розуміння поняття «творча ініціатива» представлено на рис. 1.

Творча ініціатива передбачає вихід за рамки зовнішньої ситуації, пошукову активність, яка ніби виходить за межі заданих умовностей, розширяє зовнішні та внутрішні можливості. Прояв творчої ініціативи особистості має зумовлений характер, внутрішньо-причинний.

Ефективна організація навчального процесу неможлива без розуміння психологічної суті навчальної діяльності учнів, а саме: психологічна структура, механізми, закономірності перебігу,

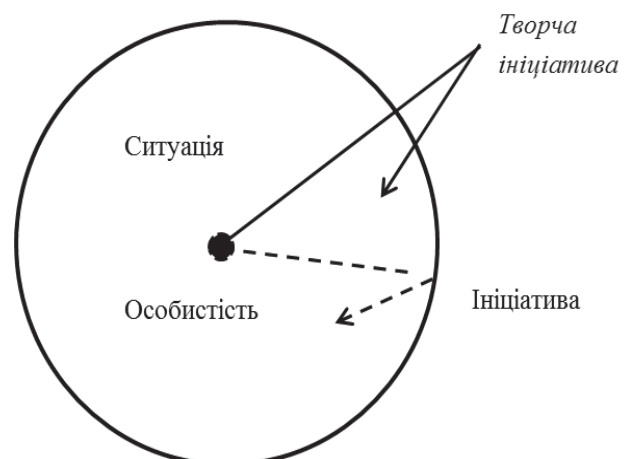


Рис. 1. Прояв творчої ініціативи особистості

спрямованість навчального процесу, умови організації, індивідуальні та вікові особливості учнів.

Навчальний заклад виступає тією системою активного впливу, яка систематично і цілеспрямовано здійснює виховання, навчання та підготовку підростаючого покоління відповідно до завдань освіти.

За Д.Б. Ельконіним, навчальна діяльність – це діяльність спрямована, зміст якої – оволодіння узагальненими способами дій у сфері наукових понять. Вона спрямована на самого учня як її суб'єкта – на вдосконалення, розвиток, формування його як особистості завдяки усвідомленому, цілеспрямованому присвоєнню йому соціокультурного досвіду в різних видах і формах суспільно корисної, пізнавальної, теоретичної і практичної діяльності [8].

Одним із найголовніших компонентів навчальної діяльності виступає навчальна задача як засіб практичної реалізації мети навчання.

Д.Б. Ельконін наголошував, що особливістю навчальної задачі, яка відрізняє її від будь-якої іншої, є її мета: не зміна об'єкта діяльності, над яким виконується дія, а зміна суб'єкта діяльності, який виконує цю дію [8]. Таким чином, зміна об'єкта задачі опосередковує зміну самого суб'єкта (тобто перетворення об'єкта діяльності веде за собою якісні зміни у розвитку суб'єкта).

Одним із визначальних компонентів навчальної діяльності є навчальна мотивація учнів, яка має свою специфіку на кожному віковому етапі. Підлітковий вік характеризується виникненням нових мотивів навчання, що пов'язано з усвідомленням підлітками життєвої перспективи, свого місця в майбутньому, професійних намірів, ідеалу.

До особливостей психічного життя підлітка зараховують залежність самоставлення від зовнішнього оцінювання та значні зміни у структурі цінностей і ставлення до життя, орієнтування на отримання нового соціального досвіду (Л.І. Божович, Г.І. Давидова, І.С. Кон, В.С. Мухіна, Н.В. Соловйова, М.К. Павлова та ін.) [3], що зумовлює суттєві зміни в осмисленні життя підлітками.

У нашому дослідженні ми виходили із припущення про те, що прояву творчої ініціативи особистості передують деяке внутрішнє оціночне співвідношення зовнішніх умов та особистісних можливостей.

Відповідно до мети дослідження, нами були обрані такі методики: тест дивергентного (творчого) мислення Ф. Вільямса та методика дослідження вольової організації особистості за А. Хохловим.

Дослідження проводилося на базі Полтавської гімназії № 13 та Полтавської загальноосвітньої гімназії «Здоров'я» № 14 у листопаді – грудні 2017 р. Об'єм вибірки складає 137 осіб, серед яких – учні 8–11 класів.

У процесі обробки результатів дослідження ми поділили респондентів на три групи, залежно від рівня прояву оригінальності мислення відповідно до віку: учні з високим рівнем (6,6%), учні з середнім рівнем (63,5%) та учні з низьким рівнем (29,9%) розвитку креативності мислення.

Результати дослідження представлені у вигляді гістограм (рис. 2).

Шкала «ціннісно-смилова організація особистості», за А. Хохловим, включає морально-етичні та особистісні цінності людини. З рис. 2 видно, що найвищий рівень розвитку цієї властивості

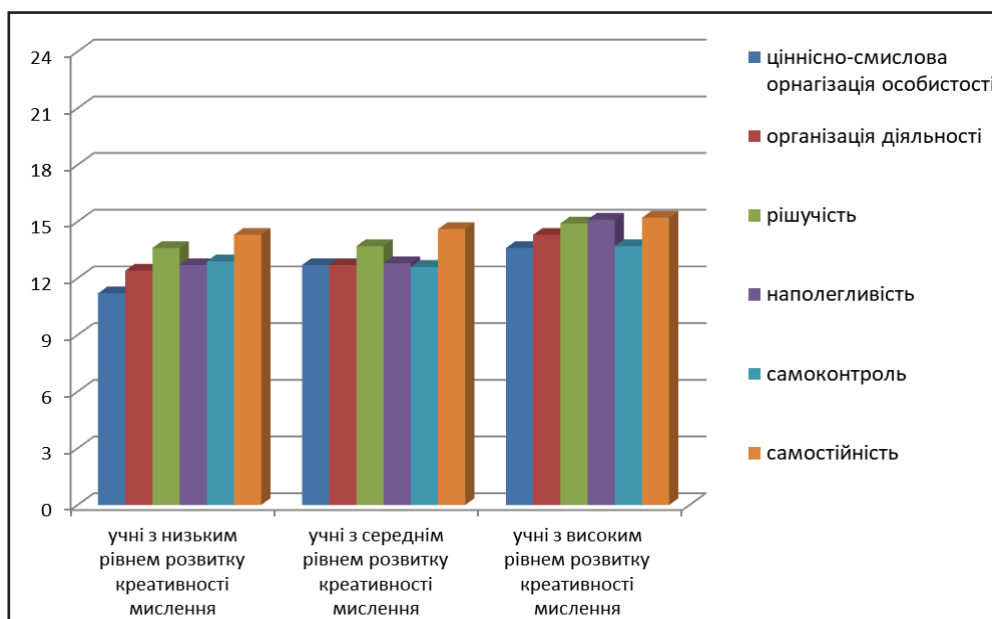


Рис. 2. Особливості вольової організації підлітків із різним рівнем розвитку креативності мислення

у себе відзначають учні з високим рівнем розвитку креативності мислення (середній показник – 13,6 бала). Показник групи учнів із середнім рівнем розвитку складає 12,7 бала, учнів із низьким рівнем – 11,2 бала.

За шкалою «Організація діяльності» (за автором методики – здатність особистості до структурування та визначення пріоритетів) також спостерігається пряма пропорціональність. Учні з високим рівнем розвитку креативності мислення мають найвищий показник (14,3 бала), учні з низьким рівнем – найнижчий (12,4 бала).

Наявність рішучості та наполегливості у своїх вчинках та діях як вольових якостей особистості найвище оцінюють учні з високою креативністю (14,9 бала та 15,1 бала). Інші дві групи респондентів мають однаковий показник (13,6 бала та 12,7 бала).

За шкалою «самоконтроль» спостерігається дещо інша тенденція. Найвище здатність до самоконтролю оцінюють респонденти з високим рівнем креативності (13,7 бала), респонденти з низьким рівнем креативності оцінюють вміння контролювати себе у 13,0 бала (середнє значення), учні з середнім рівнем – 12,6 бала.

Найвище самостійність як незалежність від сторонніх впливів та думок, а також як здатність самостійно йти до поставленої мети у себе відзначають підлітки з високим рівнем креативності мислення (15,2 бала).

З рис. 2 видно, що значення шкал вольової організації особистості та рівень розвитку креативності мислення респондентів переважно мають прямо пропорційний зв'язок, окрім значень за шкалою «самоконтроль». Також варто відзначити, що середній показник за шкалою «рішучість» та «наполегливість» є однаковим для учнів із середнім та низьким рівнем розвитку креативності мислення.

Висновки. Творчий потенціал особистості може бути реалізований лише шляхом вираження певної активності з боку людини. Творча ініціатива виступає механізмом, який дозволяє «опредметнити»

творчі ідеї та здібності у зовнішньому просторі. Виявленню ініціативи передують деяке внутрішнє прагнення, яке йде за співвідношенням зовнішніх обставин і особистісних можливостей підлітка.

Творчий потенціал є у кожної особистості, проте не кожна людина може його реалізувати. Тому одним із головних завдань сучасної системи освіти є створення максимально сприятливих умов для реалізації творчого потенціалу школярів, надання можливості всім учням проявити свої таланти і творчий потенціал.

Література:

1. Абульханова К.А. Психология и сознание личности (Проблемы методологии, теории и исследования реальной личности). Избранные психологические труды. М.: Московский психолого-социальный институт; Воронеж: Издательство НПО «МОДЭК», 1999. 224 с.
2. Белан Е.А. Концепция психологической активности в жизненных ситуациях. Ярославский педагогический вестник. 2011. № 3. Т. II. С. 228–232.
3. Божович Л.И. Проблемы формирования личности. Избр. психол. труды. Воронеж, 1995. С. 192.
4. Лихвар В.Д. Развитие художньо-творческого потенциала молодых школьников в процессе образотворческой деятельности: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07; Херсон. держ. ун-т. Херсон, 2003. 24 с.
5. Моляко В.О. Психологическая теория творчества. Обдарована дитина. 2004. № 6. С. 2–9.
6. Овсянецка Л. Творчий потенціал людини: соціально-психологічна парадигма. Соціальна психологія. 2004. № 2. С. 140–145.
7. Шелег Т.В. Психологічні аспекти розвитку творчого «Я» дитини: наук.-метод. посіб. Київ: СІТІПРІНТ, 2013. 125 с.
8. Эльконин Б.Д. Избранные психологические труды. М.: Педагогика, 1989. 560 с.
9. Яланська С.П. Психологія творчості: навч. посіб. Полтава: ПНПУ імені В.Г. Короленка, 2014. 180 с.

Хабирова Л. И. Реализация творческого потенциала подростка в процессе решения учебных задач

Данная статья посвящена проблеме реализации творческого потенциала подростков в процессе решения учебных задач. В работе представлено авторское определение понятия «творческая инициатива», схематически продемонстрировано существенное отличие данной дефиниции от термина «инициатива».

Ключевые слова: творчество, творческий потенциал, инициатива, творческая инициатива, активность, ученик.

Khabirova L. I. Fulfilling the creative potential of teenagers in the process of educational objectives accomplishment

This research paper is devoted to the issue of fulfilling the creative potential of teenagers in the process of educational objective accomplishment. This work shows author's definition of "creative initiative" concept, schematically demonstrated essential difference of this definition from the term "initiative".

Key words: creativity, creative potential, initiative, creative initiative, activity, student.